

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА
НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА
ДЕПАРТАМЕНТ „ДЕМОГРАФИЯ“**

АВТОРЕФЕРАТ
на дисертационен труд на тема

**Престъпността сред малолетните и непълнолетните
в България след 1990 година –
динамика, условия и фактори, и отражението ѝ
върху качеството на човешкия капитал в страната**

за присъждане на образователна и научна степен
„ДОКТОР“ по научна специалност „Социология“

на

Любомир Ивов Стойчев

Научен ръководител: доц. д-р Мария Николова Белчева

София, 2016 г.

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на секция „Възпроизводствени процеси и структури на населението” на Департамент „Демография“ при Института за изследване на човека и населението – БАН и е насочен за защита от Научния съвет на Института за изследване на населението и човека към БАН.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 26.05.2016 г. от ..... часа в зала ..... на ..... на открито заседание на научно жури в състав:

1. Чл. кор. проф. дсн Атанас Атанасов
2. Проф. д-р Петър-Емил Митев
3. Проф. д-р Маргарита Атанасова
4. Проф. д-р Илона Томова
5. Доц. д-р Мария Белчева

Материалите за защитата са на разположение на интересуващите се в библиотеката на Института за изследване на населението и човека–БАН.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на проблематиката

Престъпността е била винаги сред актуалните теми в публичното пространство. Почти не съществува печатна или електронна медия, която системно да не покрива криминална проблематика в публикациите си. Малко по-различна е ситуацията при човешкия капитал. Той не е тема, която традиционно провокира интерес. През последните десетилетия обаче, човешкият капитал се е превърнал в една от най-интересните и актуални изследователски проблематики. Вероятно, това се дължи на масовото навлизане на информационните технологии в почти всички социални сфери, но най-вече поради трансформацията на големи отрасли от националното и световното стопанство в икономики, базирани на познанието.

Настоящото изследване се концентрира върху един интердисциплинарен проблем, който в теоретичен план попада между две изследователски територии – тези на социологията и икономиката. От икономическа гледна точка, проблематиката се вписва концептуално в полето на теорията за човешкия капитал. Социологията на отклоняващото се поведение е изследователската територия, в рамките на която са маркирани границите на анализа, така че той да не навлиза в обхвата на други научни направления, които също имат отношение по проблема, но от различни изходни позиции.

2. Цели и задачи на изследването

Две са фундаменталните *цели* пред настоящето изследване, които предопределят и структурата на дисертационния труд:

- [1] да се изследва хипотезата за **връзка между криминалната активност на децата и равнището/качеството на човешкия капитал в страната след политическите промени от края на 1989 година;**
- [2] и да се **конструира теоретично социално-икономическият контекст като фактори, условия и**

тенденции, в които са валидни резултатите от изследването на връзката.

В дисертационния труд втората цел е реализирана хронологично преди първата, която има водещо значение. Причина за това е обстоятелството, че контекстът, макар и на пръв поглед от второстепенна важност, притежава ключово значение по отношение на резултатите. В различна социално-икономическа ситуация е не само много вероятно, но и напълно реалистично, практически да се достигне до съвсем различен резултат за отношението между равнището на човешкия капитал и криминалната активност на децата.

За осъществяването на целите на дисертационния труд са реализирани и редица задачи – по отношение на целта за социално икономическия контекст е разработен дескриптивен анализ на основните аспекти, свързани с икономическата ситуация в страната и пазара на труда през изследвания период (глава III); освен него, бяха проучени и други два ключови компонента на контекста – бедността и неравенството (глава III), които също притежават определящо значение по отношение на някои видове престъпления. Разбира се, при конструирането на контекста беше немислимо да пропусна криминалния контекст, т.е. криминалната ситуация през постсоциалистическия период (глава IV).

Още няколко реализирани задачи е необходимо да бъдат маркирани. Първата от тях е реализацията на теоретично изследване в два аспекта. В по-общ план е реализирано теоретично проучване на основните направления в теорията на човешкия капитал и понятийния апарат, който освен от социологията заимства и от други нормативни науки като наказателното право, семейното право, и т.н. (глава I). От много съществено значение е направеното проучване на литературата, която тематично покрива изследвания, посветени на човешкия капитал (или негов компонент) и престъпността/криминалната активност (глава II). Тъй като темата далеч не е сред най-разработваните (особено в България), направеното по нея си струва да се отбележи, защото притежава освен изследователски и дидактичен принос.

И накрая, но не и по значение, са реализирани още две много важни задачи. Първата от тях е изготвянето на социалния и демографския профил на осъдените непълнолетни извършители на престъпления (глава V). Значимостта на тази задача произтича от това, че по специфичен начин се придава „плът и кръв“ на криминалната популация, която е във фокуса на настоящия дисертационен труд. Реализираният дескриптивен анализ по тази задача, както ще се види по-ясно и в текста по-долу, е освен това от практическа полза за всички лица и институции, които имат професионално отношение към превенцията на престъпността и различните социални политики. Другата задача (реализирана в последната глава VII) е проучването и представянето на медиацията – резултат от търсенето алтернативи на начина, по който да се третират децата, извършители на престъпления и противообществени прояви в България. Реализацията на тази задача не следва да се гледа като на „изработено решение“, а като отправна точка за дебат, задълбочено проучване и социален инструмент с потенциал.

2. Обект и предмет на изследването

Обектът на изследване са **лицата на възраст между 8 и 17 години (с акцент върху непълнолетните), които са извършили деяния, квалифицирани от действащото в страната законодателство като престъпления и са преследвани и санкционирани като извършители на такива.** Тези деца често са публично етикетирани като срам за обществото, санкционирани са за това, което са извършили и са дефинирани като проблем, който наред с всичко останало се стереотипизира, че смъква равнището на човешкия капитал в страната. Последното от своя страна води до извънредни разходи, пропуснати ползи и щети, които всеки член на обществото е принуден да заплаща и понася.

Предметът на настоящето изследване е отношението между децата, извършители на престъпления и ключовите индикатори за равнището (качеството) на човешкия капитал в страната. Също така в предмета съм добавил и отношението между децата, извършили противообществени

прояви и ключовите индикатори за равнището на човешкия капитал.

4. Методологични бележки

В методологичен план е необходимо да спомена, че дисертационният труд разчита на данни, събирани и обобщени от Националния статистически институт (НСИ), Министерството на вътрешните работи (МВР) и Евростат. Като изследователска стратегия (Атанасов, 2014: 17), изследването залага на изчерпателността, т.е. анализирани са всички случаи (единици) на дефинираните генерални съвкупности. Всички използвани данни са публикувани официално, като при анализите са използвани възможно най-актуалните към датата на написване на настоящия текст. В изследването на места залагам и разчитам и на информация, събирана от мен в продължение на повече от десет години по време на качествени теренни проучвания. Въпросната информация е използвана в изложението най-често като интерпретативна рамка на някои от представяните структури или тенденции, като идеята е да се вникне възможно най-пълноценно в текста. В статистически план са приложени изпитани и традиционно прилагани аналитични (анализ на динамични редове чрез векторни авторегресионни модели и теста за каузалност на Грейнджър) и дескриптивни методи (коефициенти, абсолютни стойности и относителни дялове в проценти, промили и т.н.). Всички необходими подробности, свързани със статистическите анализи, са изяснени в текста текущо.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд е с обем 291 страници, от които 223 страници основен текст, съпътстван от 15 таблици, 57 фигури и 54 страници приложения, които съдържат данни и изчисления, събрани в 155 таблици и графични изображения. Използваната литература включва 153 източника, от които 78 на български език, 74 на английски език и 1 на френски език.

В структурно-съдържателно отношение трудът има следната организация:

Увод

Глава I. Понятиен апарат и теоретични основания

1. Престъпление, престъпност, противообществена проява
2. Малолетни и непълнолетни лица според българското законодателство
3. Човешки капитал

Глава II. Човешкият капитал и престъпността

1. Началото: търсене на истини за престъпността, образованието и работата
2. Съвременната дискусия за човешкия капитал и престъпността
3. Човешкият капитал и престъпността в България

Глава III. Социално-икономически контекст на промените

1. Икономиката на прехода
2. Бедност и неравенство

Глава IV. Криминалната ситуация

1. Престъпленията
2. Извършителите на престъпления и възрастовите им характеристики
3. Извършителите на престъпления и образованието им
4. Извършителите на престъпления и трудовата им ангажираност
5. Извършителите на престъпления и етническата им принадлежност
6. Осъдените извършители на престъпления
7. Лишените от свобода

Глава V. Непълнолетните извършители на престъпления

1. Осъдените непълнолетни според пола им
2. Осъдените непълнолетни според възрастта им
3. Осъдените непълнолетни според образованието им
4. Осъдените непълнолетни и тяхната заетост
5. Осъдените непълнолетни по видове престъпления
6. Етнически профил на осъдените непълнолетни
7. Осъдените непълнолетни и техните семейства
8. Здравео на осъдените непълнолетни
9. Обобщен профил на осъдените непълнолетни

Глава VI. Децата, извършители на престъпления и качеството на човешкия капитал

1. За връзката между човешкия капитал и малолетните и непълнолетните извършители на престъпления
2. Методологични бележки за използваните данни
3. Методологични бележки за използвания аналитичен метод
4. Резултати от анализа на криминалната активност на малолетните и непълнолетните извършители на престъпления, преминалите през ДПС за извършени противообществени прояви и водещите индикатори за човешкия капитал

Глава VII. Възможности за развитие на системата за работа с малолетните и непълнолетните извършители на престъпления и противообществени прояви

1. Резултатите от дейността на компетентните органи
2. Алтернатива за развитие на системата: медиацията

Заключение

Литература

Приложения

III. ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В **увода** на дисертационния труд се обосновават актуалността и значимостта на изследваната проблематика. Формулирани са целите и задачите на изследването, структурата и съдържанието на отделните глави, обектът и предметът на изследването, водещата хипотеза и основните аспекти в методологичен план.

Глава I. Понятиен апарат и теоретични основания

В тази първа част на дисертационното изследване са дефинирани и дискутирани ключовите понятия на изследването от гледна точка на социологията на отклоняващото се поведение – престъпление, престъпност и криминална активност, противообществена проява, малолетни и непълнолетни лица. По отношение на тези понятия изследването залага основно на законите

дефиниции, които са съпътствани с анализ на някои проблематични от изследователска гледна точка аспекти, свързани със социалната обусловеност на дефинициите и доминиращите актуални ценности в обществото. Разработени са **дефиниция на понятието „противообществена проява“** (за разлика от престъплението, за противообществената проява липсва правна дефиниция) на база на деянията, които се отчитат пред Националния статистически институт като такива и **класификация на видовете противообществени прояви**.

Противообществената проява е противоречива по характер постъпка или поведение, което се санкционира сходно, но по-различна процедура от престъпленията; най-често се изразява в нарушаване на общоприети от определени среди с власт и влияние норми за поведение. Противообществената проява има качеството да се трансформира в обществено приемлива или да се превърща в престъпление, в зависимост от социалните условия и ценностите, които доминират на съответната територия (населено място или област), както и в зависимост от социалния статус на извършителя ѝ.

В съдържателен план, противообществените прояви могат да се типологизират като:

- [1] такива, които се отнасят до мястото и средата за живеене;
- [2] такива, които се отнасят до злоупотребата с психоактивни вещества;
- [3] такива, които се отнасят до сексуалното поведение и ориентация;
- [4] такива, които са свързани със социално неприемливи начини на живот и получаване на доход и
- [5] всякакви други според случая, когато нарушават морала и добрите нрави (колкото и последните да са разтегливи като социална материя).

По отношение на престъпленията е показана сложността и противоречивостта при дефинирането на дадени деяния като престъпления и как социалните промени през последните малко повече от 100 години са превърнали едни деяния от престъпления в социално приемливо поведение и

обратното. Обосновано е и защо в изследването се придържаме към законовите дефиниции.

Подробно е анализирано и дискутирано и другото ключово за изследването понятие – човешкия капитал. Освен традиционните дефиниции и подходи към понятието се разгледани и функционалните му особености, които са от изключителна важност по отношение на това кои (и какви) индикатори е най-добре да бъдат селектирани при изготвянето и анализа на статистически модели. На основата на представените позования е формулирано заключението, че човешкият капитал следва да се разглежда като **акумулирано познание, без да се пропуска неговата функционалност в аспектите икономически просперитет и социално включване**. Икономическият аспект е важен, защото акумулираното познание е в състояние да допринесе за растежа и развитието на стопанството. Аспектът социално включване е важен по отношение на това максимално голям брой от членовете на обществото да участват както в генерирането на блага, така и в тяхното разпределение и потребление.

Дискутирано е и понятието социален капитал, поради това, че теорията на социалния капитал се използва като обяснителна парадигма в текста неколккратно, подобно на структурния функционализъм и социалния конструктивизъм.

Глава II. Човешкият капитал и престъпността

Втора глава представлява опит за изчерпателно теоретично проучване на изследванията, посветени на човешкия капитал (или на някои от неговите ключови индикатори като образованието, работата, безработицата и т.н.). Изчерпателността се състои в това да бъдат представени всички основни тези, пряко свързани с темата, а не авторите, което е практически невъзможно, поради обективни причини, свързани с достъпа до информация и езиковите възможности на автора.

Няколко са основните закономерности, до които са достигнали изследователите към днешна дата. В исторически план началото на дискусиата е белязана от въпросите за това как **образованието** е смятано за „развѣдник“ на

престъпност и че **формира „отвращение към ръчния труд“** (А.В.А., 1900). Представени са и твърдения на поддръжниците на идеята, че **образованието може да бъде ключ към преодоляването на престъпните наклонности**, например (Shields, 1923). Не са пропуснати и автори, които твърдят, че **образованието само по себе си нито генерира, нито предотвратява престъпно поведение**; важни са социалният контекст (бедността и неравенството в обществото/общностите) и характерът на образованието [Ад. Кетле (Beirne, 1987)].

Л. Лохнър и Енр. Морети (Lochner & Morreti, 2004) представят емпирични доказателства, които подкрепят тезата за **негативно влияние на образованието върху криминалната активност**. Според тях нарастването на средните показатели за образование води до спад при насилствените престъпления и тези срещу собствеността. Завършването на средно образование намалява вероятността за бъдещо криминално поведение.

Съвместните анализи на Ан Витте и Х. Таукън (Witte & Tauchen, 1994) също подкрепят тезата за негативното влияние на образованието върху криминалната активност. Съществува процесна **връзка между по-ниските равнища на криминална активност и получаването на по-високи доходи, а заетостта и посещаването на училище също оказват влияние за намаляването на равнищата на криминалната активност**.

Впоследствие Ан Витте (Witte, 1997) променя позицията си по въпроса: **нито годините прекарани в училище, нито получаването на диплома за средно образование оказват съществено влияние по отношение на криминалната активност** на индивидуално равнище.

Дж. Грогър (Grogger, 1997) вижда нещата в различна светлина. Според него участието **на младежи в престъпления зависи съществено от размера на възнагражденията**; размерът на заплащането до голяма степен обяснява тенденцията престъпната активност да намалява с увеличаване на възрастта. А размерът на възнагражденията зависи от знанията, уменията и квалификацията, които от своя страна са в голяма степен резултат от полученото образование.

Един друг индикатор за човешкия капитал – безработицата – също попада в изследователското поле на френските учени Д. Фужер, Фр. Крамарз и Ж. Пуже (Fougère, Kramarz & Pouget 2006). Според тях **младежката безработица (МБ) оказва силен положителен ефект по отношение на повечето престъпления срещу собствеността** – кражби, кражби на и от МПС, джебчийски кражби, (умишлено) увреждане на превозни средства, грабежи и др. – и тези, свързани с наркотици. Също така **МБ** (безработните на възраст 15-24 г.), а не самите младежи на възраст 15-24 години, **е основната детерминанта на престъпността**, като тя няма отношение към престъпления като изнасилванията и сексуалните посегателства, убийствата и опитите за убийства, домашното насилие (вкл. и това срещу деца) и насилието срещу органите на реда.

Т. Торнбъри и Р. Кристенсън (Thornberry & Christenson, 1984) също достигат до много интересни изводи. Освен че потвърждават влиянието на безработицата върху престъпността, те отчитат **и реципрочни последици от страна на криминалната активност върху безработицата**.

Представените тук накратко изследователи и тези отразяват общо взето почти изцяло целия спектър от тези, хипотези и закономерности, които са предмет на проучванията в Северна Америка и Западна Европа. Въпреки че се виждат очевидни противоречия между отделните изследователи, това което остава безспорно е, че всички те застават зад тезата, че съществува връзка между човешкия капитал (или някои от негови компоненти) и престъпността.

У нас изследвания, посветени на връзката човешки капитал – престъпност (в частност детска престъпност) не са реализирани, като обаче в някои проучвания са представени емпирични и теоретични доказателства за отношението между работата, образованието и криминалната активност – без те да са в основния фокус на въпросните разработки.

Й. Венедиков (Венедиков, 1976) заявява, че съществува **негативна корелационна връзка между образованието и криминалната активност на непълнолетните**, както и че **съществува връзка между образованието на родителите на извършители на престъпления и криминалната активност на децата им**.

Според него образованието оказва влияние на основата на най-силния фактор – семейството. Много интересни са изводите му за това, че съществува **висок риск за извършване на престъпления при тези непълнолетни, които не работят и не учат** и, че на **юношите, които работят към момента на извършване на престъплението (или са работили преди това) също е присъщ повишен риск за престъпност**. М. Белчева (Белчева, 2005) застъпва сходна теза като заявява, че много деца и младежи започват работа без необходимата образователна подготовка, което се явява силен рисков фактор, който благоприятства детската престъпност.

В повечето от останалите публикации, анализирани в тази глава авторите отстояват или приемат за дадено, че образованието и труда понижават вероятността от криминална активност и фокусират вниманието си върху други отношения, свързани с криминалната активност.

Глава III. Социално-икономически контекст на промените

Трета глава анализира социално-икономическия контекст през изследвания период. Първоначално е реализиран икономически обзор с основни акценти върху БВП на страната, инфлационните процеси и пазара на труда. По отношение на социалния контекст е съставен задълбочен анализ на бедността и неравенствата, които наред с икономическите фактори са сред основните генератори на някои видове криминална активност.

Непосредствено след политическите промени през 1989 г. БВП бележи рязък спад. След 1992 г. икономиката започва постепенно да нараства като между 1997 и 2008 г. растежът е стабилен. През останалата част от изследвания период се наблюдават по-скромни показатели за растеж и дори свиване на икономиката през 2009 г. следствие на световната финансова/ипотечна криза, преминала впоследствие в икономическа. Подробно е коментирана икономическата криза от края на 1996 и началото на 1997 година от социологическа гледна точка.

Българското общество, свикнало да живее с нулева или около двупроцентна инфлация през осемдесетте години на XX век се сблъсква с непознат за повечето хора тогава феномен. След 1990 г., за много кратък период от време, се наблюдават изключително високи инфлационни равнища – през 1993 г. средните цени в страната нарастват с 333.5 процента. Пикът на инфлационния шок се случва в края на 1996 г. и началото на 1997 г. – хиперинфлация, при която средните цени в страната нарастват с повече от 1000 процента през 1997 година. След кризата от 1996-1997 г. инфлационните процеси са овладени

Пазарът на труда също е динамичен. Само за няколко години след 1989 г. безработицата се покачва с приблизително 16 пункта. Лек спад в показателя е наблюдаван за много кратък период от време – до 1994-1997 г. След 1999 г. делът на безработните постепенно започва да нараства като достига своя пик през 2000 г. – малко над 18 процента. Следват осем поредни години, през които равнището на безработица спада, като през 2008 г. се достига най-ниското равнище на безработица - 5.66 процента. От 2009 г. започва ново покачване на безработицата до 2013 г. - малко над 13 процента. Специфично при данните за пазара на труда обаче, са честите промени в дефинициите, които директно оказват влияние върху представените стойности и тенденции (заедно с други работодателски практики). Напълно възможно е (особено през деветдесетте години на XX в.) да не е имало реални спадове на равнището на безработица.

Накратко представената икономическа ситуация рефлектира силно в социален план. Въпреки че РБ официално признава съществуването на бедност през 1991 година до месец декември 2006 г. официално национална линия на бедност не е определяна. През периода на прехода се наблюдават два процеса, които макар и неразривно свързани, протичат по своя собствена логика. В средата на деветдесетте години, паралелно с икономическата криза от 1996-1997 г., огромни слоеве от населението на България обедняват, което създава условия за изостряне на неравенствата. През периода 2003-2007 г. доходните неравенства се материализират и превръщат страната от

сравнително бедна европейска държава с видими подоходни неравенства, в относително бедна европейска държава със силно изострени подоходни неравенства. За период от приблизително двайсетина година, милиони жители на страната са маргинализирани и започват да живеят в условия на ниски доходи и материална депривация. Опитите на държавата да извади тези хора от ситуацията, в която са се озовали не показват съществен напредък – според Евростат най-малко 2.9 млн. души живеят в риск от бедност и социално изключване през 2014 година, като това е най-ниската стойност на този показател за България от създаването му. Определени външни фактори – например, падането на визовите и трудовите ограничения за страни от ЕС или емиграцията в САЩ и Канада, водят до облекчаване на положението на част от изпадналите в бедност и социално изключване групи. Членове на семействата емигрират и след като устроят собственото си положение, започват да подпомагат останалите най-близки в страната чрез финансови трансфери, което успява да извади някои домакинства от бедност. Държавата – особено след 2008 г., а и преди това, но поради различни причини, е лишена (и се лишава) от паричен ресурс, който да вложи в политики срещу бедността и неравенството. Преди 2008 г. мащабите на икономиката са твърде малки, за да може да се заделят необходимите финанси за такива мерки, а след 2008 г. – когато икономиката на страната изглежда по-стабилна и развита – въвеждането на данъчна политика с пропорционалното облагане на доходите води до известна степен до отказ на държавата от парични ресурси, които остават в ограничен кръг от хора, които чрез тях придобиват значително икономическо, социално и политическо влияние. На практика, от различни подходи и мерки за повишаване на събираемостта е избран този, който е най-благоприятен за хората с високи и много високи доходи.

За тази част от населението, което не емигрира и не вижда перспективи за реализация и получаване на желаните доходи, алтернатива остава включването в криминални и незаконни дейности, чрез които да осигуряват доходи за себе си и семействата си. Изглежда, че проблемите в реформиращата се съдебна система и останалите

правоохранителни органи се оказват благоприятстващ фактор по отношение на криминалната активност. Въпреки значителните рискове и честото постигане на обратен от желанието ефект посредством криминални и незаконни дейности, хиляди лица и семейства намират в тях решение за справяне със социалните ситуации, породени от изостреното неравенство и дълбоката бедност. Особено валидни са такива механизми по отношение на лицата, ненавършили 18 години и младежите, при които желанията и възможностите в една такава социална ситуация, трудно намират съответствие.

Глава IV. Криминалната ситуация

Четвърта глава разкрива тенденциите при общата криминалната активност в страната и структурните разпределения на извършителите на престъпления по възраст, образование, трудова ангажираност и етническа принадлежност. В нея също са коментирани и анализирани и осъдените извършители на престъпления и лишените от свобода.

В най-общи линии по отношение на престъпността на прехода може да се обобщи, че както броят на престъпленията, така и относителният им дял не са достатъчно добър индикатор за динамиката на криминалната активност след 1990 година. Все пак, има основания (статистически данни) да се обобщи, че криминалната активност в страната нараства значително, независимо от остаряването на населението (престъпността е възрастово обусловена), емиграцията (предимно на млади хора от криминално най-активните възрасти) и свиването на населението (особено в криминално най-активните възрастови групи).

Във възрастов план най-активната криминална група е тази на младежите (18-30 г.), което е характерно и за периода преди политическите промени от 1989 година. Следващата по криминална активност възрастова група е тази на 14-17 годишните, която влиза в обекта на дисертационния труд. Всъщност въпросните две възрастови групи притежават определящото влияние за общата криминална ситуация в страната.

В образователен план (вж. табл. 1) най-активната криминална група е тази на лицата, които са неграмотни, не са успели да завършат четвърти клас или никога не са посещавали училище. След тях се нареждат непосредствено лицата с начално образование, чиято криминална активност е между 3 и 6 пъти по-ниска. Най-ниско криминалната група е тази на лицата с висше и полувисше образование. Въпреки че се вижда зависимост, при която по-високото образование кореспондира с по-ниска криминална активност, не следва да се пренебрегва обстоятелството, че образованите извършители са по-креативни и са разкривани много по-трудно от ниско образованите и необразованите.

Т а б л и ц а 1

Установени извършители по образователни степени на 100 хил. души от населението със същата степен на завършено образование

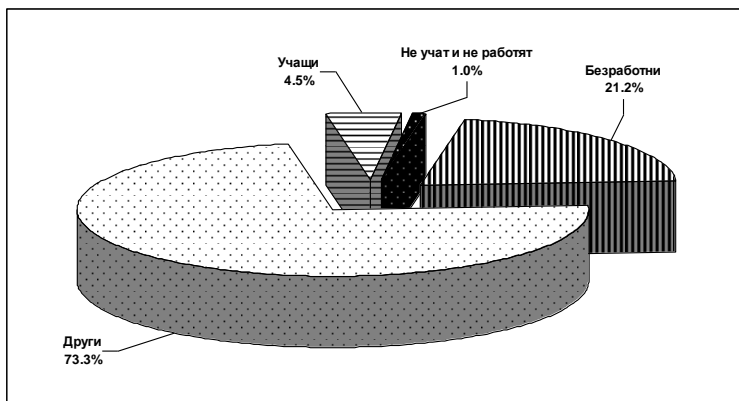
	2001	2011
Висше и полувисше	171	55
Средно	305	197
Основно	397	287
Начално	689	716
Неграмотни, незавършено начално и никога не посещавали у-ще	2370	4627

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ (Национален статистически институт, 2012а) и МВР
http://www.mvr.bg/planirane_otchetnost/statistika/default.htm

Актуални към дата 22.10.2015 г.

Всеки пети установен извършител е безработен (вж. фиг. 1). Независимо от силния спад на безработицата през 2007-2009 година, закономерността около една пета от извършителите да са безработни, остава. Обяснението на този процес е най-логично да се търси в парадигми като тази на структурния функционализъм (Merton, 1968). Една част от

извършваните престъпления следва да бъдат разглеждани като стоки и услуги, с осигуряването на които са ангажирани определени лица (или групи) – например, наркопроизводството и разпространението; контрабандата; трафика на хора, субстанции и оръжие; извънсъдебното принудително решаване на търговски и други бизнес спорове; рекета; незаконното лихварство; поръчковите убийства и отвлечения; склоняването към проституция и нелегалните залагания; измамите и злоупотребите с данъци и акцизи и прочие. Въпросните стоки и услуги задоволяват определено търсене в обществото. Елиминирането на дадено лице или група не води до елиминирането на потребността от стоката или услугата.

Фиг. 1 Структура (в %) на установените извършители на престъпления според трудовата им ангажираност през периода 1999-2014 г.

Източник: Изчисления на автора по данни на МВР http://www.mvr.bg/planirane_otchetnost/statistika/default.htm

Актуални към дата 22.10.2015 г.

Близо три четвърти от разкритите извършители на престъпни посегателства попадат в категорията „други“. В нея влизат освен работещите във всяка една форма на заетост, срочнослужещите и лицата, които по дефиниция не

влизат в нито една от другите категории. Прави впечатление, че **приблизително трима на всеки четирима извършители, е ангажиран в трудов план.** Това на практика означава, че **работата може да бъде фактор, който освен да препятства криминална активност, може и да я генерира.** Лошо платена работа, без перспективи за развитие и зле организирана, която обаче осигурява достатъчно възможност/и за реализиране на бърз доход, е много вероятно да е криминогенен фактор. И обратно, достойно платена работа, с възможности за развитие и допълнителни доходи, в добре управлявана организация, може да бъде некриминогенна.

В етнически план има статистически основания да се твърди, че най-активната в криминален план етническа група е ромската. След нея се нареждат етническите българи и представителите на малките етнически групи (арменци, евреи и др.). Най-неактивни криминално са представителите на турската етнически група. Въпреки че качеството на данните е такова, че тази ранжировка съдържа рискове и не бива да се абсолютизира, има достатъчно основание да заключим, че сегрегацията, необразоваността, липсата на работа, сексизмът (джендърната дискриминация), обедняването и социалното изключване – основни характеристики на голяма част от ромските общности – са фактори, които увеличават криминалната активност.

По отношение на осъдените лица е необходимо да се уточни, че по редица причини съдилищата (и институциите, които влияят върху тяхната дейност) в Република България са частично блокирали до 1998 г. След това осъждането на извършители на престъпления (пълнолетни и непълнолетни) се нормализира.

Глава V. Непълнолетните извършители на престъпления

Основната задача на пета глава е да изпълни със съдържание понятието непълнолетен извършител на престъпление, защото немало стереотипи и митове представят тази група лица невярно и предубедено. Липсата на законова възможност за търсене на наказателна отговорност на лицата под 14 г. води до липса на данни за

тях и съответно не позволява да се изготви обобщен профил на малолетните лица (8-13 г.). Предвид обстоятелството обаче, че възрастовата група 8-13 г. непосредствено захранва тази на 14-17 г. и по този начин практически детерминира в общи линии повечето социални, демографски и прочие характеристики, има основание да се смята, че сходствата са огромни, а различията пренебрежимо малки.

Средностатистическият осъден непълнолетен извършител на престъпления обикновено е момче. По отношение на календарната си възраст най-често непълнолетните са лица на 17 или 16 годишна възраст и по-рядко на 15 и 14 години. Всеки пети осъден извършител е тотално или функционално неграмотен, а когато е от женски пол ситуацията е влошена – функционално неграмотна е всяка трета осъдена. Образователното равнище на останалите осъдени непълнолетни не се отклонява съществено от типичното за страната за съответните възрасти. Приблизително всеки втори има завършено основно образование (осми или по-висок клас). Близко две трети от осъдените през деветдесетте години на прехода непълнолетни нито учат, нито работят. Относителният дял на тази категория лица започва да намалява след 2000 година.

Основно 14-17 годишните са въвличани в престъпления против собствеността като кражби и в по-малка степен в общоопасни престъпления и такива против личността. В приблизително осем от десет случаи жертвите на осъдените непълнолетни са претърпели главно имуществени вреди и много рядко са жертви на насилствени престъпления. Тенденцията обаче показва спад при имуществените престъпления за сметка на увеличаване дела на общоопасните престъпления и на тези против личността.

В етнически план основната част от осъдените извършители са българи, но тук трябва да се има предвид, че това е доминиращата етническа група в структурата на българското население на 14-17 годишните. Прави впечатление големият относителен дял на осъдените роми. Тенденциите сред тези две етнически групи са към по-бърз темп на нарастване, както като абсолютни, така и като относителни стойности, докато при турската етническа група тенденцията е също към нарастване, но с много по-бавен

темп. Най-често осъдените непълнолетни са деца от еднодетни семейства – почти половината от осъдените, а около една четвърт от тях са от семейства с три и повече деца, което е характерно предимно за маргинализирани семейства от малцинствените групи. Тенденциите (макар и не много актуални) са към стабилизиране при многодетните семейства, увеличение при еднодетните и леко, постепенно намаляване на осъдените извършители от двудетни семейства. В структурно отношение три четвърти от осъдените са от семейства с двама родители. Анализът на данните показва обаче, че тук по-продуктивно е да се насочат усилията към изследване на характера на взаимоотношенията в семейството. Вероятно, този подход притежава по-добри експликативни възможности спрямо структурата на семействата, макар че последната има определящо значение, когато става дума за осигуряване на необходимите материални ресурси за отглеждане на деца.

По отношение на физическото и психическото здраве следва да се отбележи, че осъдените извършители са в добро състояние и в двата аспекта. Това естествено води до заключението, че те се намират в добро функционално състояние. Предвид казаното, може да се използват част от дискутираните характеристики като индикатори за възможно криминално поведение. Предвид обаче редицата сходства в някои от елементите на профилите както и на качеството на анализирания данни, въпросните индикатори следва да се използват много внимателно.

Глава VI. Децата, извършители на престъпления и качеството на човешкия капитал

Шеста глава представя резултатите от статистическия анализ на хипотезите за връзка между водещите индикатори за човешкия капитал и криминалната активност. Освен нея е анализирана и връзката между водещите индикатори за човешкия капитал и асоциалната и антисоциалната активности; поведение, изразяващото се в противообществените прояви.

В методологичната част на шеста глава е подробно представен основният аналитичен метод за анализ на

динамични редове – тестът за каузалност на Грейнджър и всички етапи на анализа, свързани с прилагането на различни статистически техники и тестове като проверка на хипотезите за стационарност на променливите, наличие на автокорелация във векторните авторегресионни модели и т.н.

Изборът на аналитичен метод се основава най-вече на два аргумента, свързани с аналитичната му мощ и оценката за полезността му:

- „методът на Грейнджър е супериорен по отношение на останалите“ (Guilkey & Salemi, 1982) и (Geweke, Meese & Dent, 1983)
- Кл. Грейнджър получава Нобеловата награда за икономика през 2003 г. за развитието на анализа на динамичните редове.

Тестът за каузалност на Грейнджър, с който са проверени хипотезите за връзка, за които стана дума по-горе, осигурява статистически доказателства/аргументи относно това коя от изследваните в един векторен авторегресионен модел променливи е причината, т.е. тя предхожда ефекта/резултата, и дали въпросната променлива съдържа информация за ефекта, която е уникална по характер и не се съдържа в друга променлива.

Водещите индикатори за човешкия капитал и променливите, които го отразяват са базирани на изследването „Водещи индикатори за човешкия капитал: как европейските региони и градове могат да генерират растеж и да насърчават социалното включване“ (Ederer, Schuller & Willms, S. 2011). Целта на това изследване е да открият (от стотиците налични) тези индикатори за човешкия капитал, които имат потенциал да бъдат „отлични индикатори за сферата на човешкия капитал“. В резултат на много анализи, авторите на изследването установяват четири такива индикатора (респ. и пет променливи, които ги отразяват най-добре), които отразяват не само обема на акумулираното познание, но и функционалността му по отношение на икономическото развитие и социалното включване.

Водещите индикатори за човешкия капитал и техните променили са:

- **комплексните работни места** в страната; променливата, която ги отразява е относителният дял (в %) на заетите на ръководни, предприемачески и други професии, които обикновено изискват завършено висше образование в сфери като инженерните науки, медицината, правото и прочие;
- **работните места за младите** е индикаторът, който отразява лекотата, с която те могат да намерят работа; променливата за този индикатор е равнището на безработица сред лицата на възраст 15-24 г. (т. нар. младежка безработица);
- **възможностите за връщане на работа** на безработните; променливата, която според изследването ги отразява най-добре е относителният дял на трайно безработните – дванайсет или повече месеца – като процент от всички безработни;
- **иновативността на средата** – двете най-подходящи променливи в това отношение са публичните и частните разходи за научна и развойна дейност като процент от БВП и подадените патентни документи в Европейската патентна служба (ЕПС) на 1 млн. жители на съответната територия.

Променливите, които отразяват престъпността и девиантното поведение са:

- по отношение на криминалната активност: установените извършители на престъпления на възраст между 8 и 17 години на 100 хил. души от населението на същата възраст;
- по отношение на а/антисоциалната активност: преминалите през ДПС деца за извършените от тях противообществени прояви на 100 хил. души от средногодишното население на възраст 8-17 години.

Резултати от анализа:

- криминалната активност на малолетните и непълнолетните **оказва влияние** върху равнището на младежката безработица (респ. върху състоянието на пазара на труда) в определена степен;

- равнището на младежката безработица **не оказва влияние** върху криминалната активност на лицата на възраст 8-17 години;
- криминалната, асоциалната и антисоциалната активности на децата заедно **оказват влияние** върху равнището на младежката безработица;
- асоциалната и антисоциалната активност на децата **не оказва сама по себе си влияние** върху равнището на безработица на лицата на възраст 15-24 г., респ. върху пазара на труда на младите хора;
- влиянието на криминалната активност на малолетните и непълнолетните върху младежката безработица **е по-скоро циклично** по характер (а не еднопосочно);
- съществува дългосрочно отношение (коинтегрираност между процесите) между равнището на трайно безработните като процент от всички безработни и девиантното поведение на децата, изразяващо се в противообществени прояви; много интересно в този план е на коя променлива (или комплекс от променливи) се дължи въпросната коинтеграция (и корелация);
- *равнището на иновативност на средата и делът на комплексните работни места не оказва влияние* върху активността на установените извършители на престъпления, ненавършили 18 години, и регистрираните в ДПС за противообществени прояви от същата възрастова група.
  - създаването и закриването на комплексни работни места **не е в пряка или косвена зависимост** от криминалната, асоциалната и антисоциалната активности на малолетните и непълнолетните;
  - **няма каузални връзки и зависимост** между равнището на иновативност на средата и криминалната активност на малолетните и непълнолетните;
  - **няма основания да се смята, че** съществува зависимост или каузална връзка и между асоциалната и антисоциалната активности на

ненавършилите 18 години и равнището на иновативност.

Глава VII. Възможности за развитие на системата за работа с малолетните и непълнолетните извършители на престъпления и противообществени прояви

Съставянето и написването на тази глава е подчинено единствено на идеята да се разкрият възможностите по отношение на това, как държавата и в частност компетентните органи да могат да противодействат по-ефективно на криминалните, асоциалните и антисоциалните активности, така че да може да се минимизира и неутрализира вече разкритото влияние на съвкупността на установените извършители на престъпления върху равнището на младежката безработица.

Направеният обзор на резултатите от различните практики (с акцент върху един или друг комплекс от мерки/наказания) по прилагането на действащите наказания и мерки показва, че те не са в състояние да отговорят на обществените искания и очаквания за ограничаване на криминалната активност и девиантното поведение. Това предполага и търсене на алтернативи, които да могат, ако не цялостно, то поне частично да реализират прогрес в това отношение.

Проучванията на редица автори показват, че наказателната медиация има потенциал да разреши в редица аспекти дискутирания проблем. Предложен е модела на системата от медиационни центрове в Норвегия, който след допълнителни анализи и основани на тях промени, свързани със спецификите на средата в България е в състояние да подобри криминалната ситуация сред малолетните и непълнолетните.

Основните характеристики и положения на предложения модел са:

- медиация може да бъде провеждана единствено със съгласието на страните по конфликта - принцип на доброволността;
- страните в конфликта да са в съгласие в най-общи линии за характера на възникналия спор;

- медиационните срещи следва да се провеждат по принцип в тази община, в която живее извършителят - въвличане на локалните общности;
- страните по конфликта трябва да се срещат лично - посредници в смисъла на адвокати, съдебна система, прокуратура или полиция, не са необходими; при нужда от консултация на някой от участниците е възможно той да се допита до трето лице, което не може да е адвокат;
- ако една от пострадалите страни е юридическо лице (примерно, млад правонарушител извършва кражба в търговски център), то може да бъде представявано от физическо лице;
- медиация се провежда само с един медиатор;
- постигнатото съгласие трябва да има одобрението на медиатора;
- медиационните центрове са задължени да започнат да работят по препратения случай възможно най-експедитивно;
- участието на родител (респ. настойник) в медиацията е желателно, а съгласието на родителя или настойника детето му/й да бъде включено в медиация е задължително;
- страните по медиационния случай са задължени да формулират договореното в писмена форма;
- постигнато споразумение може да бъде отхвърлено от медиатора, ако то неоправдано облагодетелства някоя от страните;
- медиационният център е длъжен да информира прокуратурата за постигнатото и одобрено споразумение между страните;
- прокуратурата може да възобнови криминално преследване в случай, че извършителят сериозно е нарушил споразумението.

В заключение следват няколко много ценни аспекта на медиационния процес (по принципите от по-горе), които имат отношение към образованието и работата, респективно към равнището на човешкия капитал. Вникването в гледната точка на друг е начин за научаване – в този смисъл медиацията е институционализиран способ за овладяване на

социални знания и умения. Разбирането на начина на мислене на другия, деанонимизирането му, са на практика ценни умения, които със сигурност впоследствие подобряват уменията за четене и разбиране при определяването на абстрактни формулировки (често използвани не на място от публичните коментатори, политиците и обществениците). Едно е с лека ръка да искаш тежки наказания, без да си бил от другата страна на закона и съвсем друго е, когато познаваш ситуацията и последствията, а понякога дори осъзнаваш безсмислието на възмездието в сравнение с прошката и компенсацията.

Много често резултатът от медиационните споразумения е провинилата се страна да извърши работа в полза на засегнатата – например, вандалски акт спрямо стената на дома или на оградата на някого могат да бъдат компенсирани с доброволно боядисване и отстраняване на щети по стени или на огради. Извършването на работа според изисквания и с определено качество е ценно, особено в аспекта формиране на умения. Много ефективно е и това, че обикновено пострадалият дава указания – един вид безплатно обучение – на извършителя как точно да извърши компенсацията. Не на последно място е и обстоятелството, че неучастieto на адвокат, който да компенсира липсата на познание за социалното устройство и законите в страната, насърчава страните да се запознаят с установените правила за общезитие и да изработят решение, което е от полза не само за страните в конфликтното посегателство, но и за общността и държавата като цяло.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Равнището на човешкия капитал, криминалната активност и отношението между тях е проблематика, която **доскоро** вълнуваше предимно американската и западноевропейската изследователски общности. Това вероятно не е случайно. Човешкият капитал е проблематика, която предполага наличието на пазарна икономика и икономики, базирани на знанието, чиито растеж зависи от акумулирането и развитието на познанието. Темата е вече част от полето на социалните проучвания и в България.

Изследването на литературата по тази проблематика показва, че и преди формулирането и популяризирането на понятието „човешки капитал“, западноевропейските и американските учени, в много по-голяма степен от колегите си на изток, залагат на проучвания за характера на връзката между отделни негови компоненти – трудовата заетост, безработицата, образованието – и престъпността. Много поредки и епизодични са аналогичните опити в източна Европа и в частност в България, където социалните учени фокусират изследванията си основно в други аспекти – възрастта, семейството, репресивните политики и социалния контрол, социалния произход на извършителите, икономическите основи на обществото, стереотипите на мисленето и други. Образованието и трудът у нас масово са приемани като работещо решение за всичко, вкл. и за престъпността и социалната патология, като само отделни автори виждат и проблемни аспекти на това твърдение.

Въпреки многото положени усилия, не беше открито публикувано изследване, чиято цел е да проучи наличието на корелационна или каузална връзка между *детската* криминална активност (престъпност) и равнището на човешкия капитал. Всъщност, дисертационният труд е първият в това отношение и установените закономерности представляват теоретичен научен принос, който, във фактологичен план, няма аналог към днешна дата. Водещата цел се състоеше в това да се изясни отношението между криминалната активност на децата и равнището на човешкия капитал в страната. Успешната ѝ реализация обаче, нямаше да е състоятелна, ако не беше реализирана и другата, която на пръв поглед изглежда второстепенна, но е не по-малко значима цел на изследването – коректното и аналитично конструиране на социалния, икономическия и криминалния контекст, в който въпросната връзка функционира.

Много специфичен е изследваният период, който се характеризира с поредица от политически, икономически и социални промени. След първоначалния период на срив на институциите и икономиката – от края на 1989 г. до банковата и икономическа кризи в края на 1996 г. и началото 1997 г. – започва период на възстановяване, което аз като изследовател очаквах да е призовано да неутрализира

негативните последици от тежките сринове – свиване на икономиката и негативен икономически растеж, хиперинфлация, ръст на безработицата и спад на заетостта, масово обедняване и изострени конфликти, породени от появилите се неравенства. Резултатите обаче, показваха различна картина.

Икономиката успя да рестартира и паричната ѝ стойност сравнително бързо се възстанови до равнища, които предполагат, че е възможен и много по-различен жизнен стандарт за населението от наблюденията. Инфлационните процеси също изглеждат под контрол и като че ли до тук можем да спрем с частта, посветена на положителните изводи. Заетостта остана на много ниски равнища, а безработицата – особено сред някои групи – продължава да стои като фундаментален социален проблем. Появи се една нова социална група – работещите бедни. Тази категория лица застана плътно до трайно безработните и социално изключените маргинализирани групи (около една пета от населението) и в обществото се появи *огромната* група на хората в риск от бедност и социално изключване, чиято численост, през определени периоди на прехода, надхвърляше 4 млн. души (около три пети от населението). Това, което обаче се оказа най-изненадващо за мен е, че неравенствата на деветдесетте години на отминалото столетие се изостриха допълнително. Вместо да бъдат минимизирани, през предприсъединителните години, особено след 2003 г., те се изостриха в такава степен, че финансовото измерение на икономическия растеж, характерен за въпросния период, се оказва концентрирано в ограничена група лица. Появилите се „неприлично богати“ и „крайно бедни“ се институционализираха в такава степен, че общественото мнение ги приема като иманентни и безусловни характеристики на новия социален ред, в който живеем. Дори в публичния дискурс често се чуват твърдения (вкл. и от уважавани социални изследователи), че тези неща са неизменна част от демокрацията и едва ли не няма как да се премине без тях. Смятам, че има много начини, но наистина няма начин, когато няма желание и цел въпросните негативни аспекти да бъдат неутрализирани.

Криминалната ситуация също се оказва повлияна от случилото се в икономиката и социалния живот. Неотчитан и невиджан преди ръст на престъпленията и извършителите на престъпления бяха наблюдавани през най-тежките за икономиката години. Успоредно с това, блокиралите институции демонстрираха все по-ниска разкриваемост и наказуемост. Липсваха алтернативни решения на проблемите и въпреки че престъпността не се промени значително в структурно отношение, интензифицирането на криминалната активност – стимулирано от тежкото социално положение на огромни слоеве от населението и социалните неравенства – доведе това тя перманентно да е сред трите най-значими проблема в обществото през целия преходен период.

Тежките икономическа, социална и криминална ситуации рефлектираха в интензифицирането на процеси като външната миграция. Страната загуби голяма част от фертилния си контингент, хиляди деца останаха на грижите на прародителите си, маргинализираните общности, в които живееха, потънаха в още по-дълбока бедност от тази на техните родители. Липсата на работа (и особено на такава, която да може да покрива материалните нужди на един съзряващ тийнейджър), на перспектива за по-добър живот при по-високо равнище на образование и формирането на субкултури на изключването и маргинализацията, доведе до увеличаването както на криминалната активност (кражби, грабежи и т.н.), така и на социалната патология (наркомании, проституция и други) като решения на ниските доходи в домакинствата и психологическите начини за справяне с проблемите. Успоредно с това, управлението на страната се оказва безсилно и безидейно да предложи работещи решения – в страната продължават да функционира (макар и частично променено, но в никакъв случай реформирано) законодателство по отношение на малолетните и непълнолетните извършители на престъпления от преди епохата на информационното общество. В най-общи линии, като философия, действащите Наказателен кодекс и Закон за противообществените прояви на малолетните и непълнолетните са на идейното равнище и проблемите на социалистическото общество в края на петдесетте години. Вероятно, това е една от причините да няма сериозен

превантивен и друг социално положителен ефект от дейността на институциите, за които това законодателство е настолната книга.

Дисертационното изследване представя профил на осъдените непълнолетни. Това е реализиран опит да се изпълни с конкретно съдържание отговора на въпроса какви са ключовите характеристики на децата, извършители на престъпления. В приложен план, създаденият профил може да бъде практически полезен за всички, които работят в сферата на превенцията на престъпността, работата с проблемни деца, образованието и неправителствения сектор. Възрастовите, семейните, етническите, образователните и трудовите аспекти, анализирани през призмата на профила на осъдените непълнолетни, са научни факти, чийто принос може да се използва както при формулирането на нови изследователски теми, така и при обосноваването на проекти, политики и мерки.

Благодарение на работата на екипи от социални учени (в случая визирам основно дейността на т. нар. Лисабонски съвет), изследователите вече разполагат с водещите индикатори за човешкия капитал в страните от Европейския съюз – младежката безработица, делът на трайно безработните лица от всички безработни, делът на комплексните работни места и равнището на иновативност в страната. Дефинирането и установяването на въпросните индикатори доведе до възможността да се съставят модели, които да предоставят статистически основания за отговор на ключовия изследователски въпрос на дисертационния труд, а именно дали съществуват каузални връзки между коефициентите, които са индикатори за криминалната активност на децата (вкл. и тези, които са индикатори за асоциалната и антисоциалната активност) и променливите, които отразяват водещите индикатори за човешкия капитал на страната. Принос на дисертационния труд е, че *в условията на аналитично представения в изследването икономически, социален и криминален контекст:*

- криминалната активност на малолетните и непълнолетните **оказва влияние** върху равнището на младежката безработица (респ. върху състоянието на пазара на труда) в определена степен;

- от своя страна, равнището на младежката безработица **не оказва влияние** върху криминалната активност на лицата на възраст 8-17 години;
- криминалната, асоциалната и антисоциалната активност на децата взети заедно **оказват влияние** върху равнището на младежката безработица;
- асоциалната и антисоциалната активност на децата **не оказва сама по себе си влияние** върху равнището на безработица на лицата на възраст 15-24 г., респ. върху пазара на труда на младите хора;
- влиянието на криминалната активност на малолетните и непълнолетните върху младежката безработица **е циклично** по характер (а не еднопосочно);
- *равнището на иновативност на средата и делът на комплексните работни места не оказва влияние* върху активността на установените извършители на престъпления, ненавършили 18 години, и регистрираните в ДПС за противообществени прояви от същата възрастова група.

На лице са основания в подкрепа на тезата, че съществува връзка между детската престъпност и равнището и качеството на човешкия капитал във функционален план. Връзката се проявява през аспекти на безработицата, която в много голяма степен е резултат от специфичните взаимодействия на социалния капитал – семейството, приятелския кръг, роднините и т.н., средата и условията за живот и образованието във формален и неформален план.

Направените прогнози в частта, посветена на резултатите от изследването са усилие от моя страна с цел да се улесни изпълнението на препоръките. Ако системата остане в комплекса от мерки и наказания, които използва към момента, каквито и да било реструктурирания, в рамките на въпросния тип политика, няма да имат сполучлив резултат по отношение на превенцията. Няма да доведат до непилеене и повишаване равнището на човешкия капитал. Необходимо е да се излезе от ограниченията на възмездяващите политики по отношение на децата и да се вложат ресурс и усилия в разработването и прилагането на инструменти на възстановяващите политики. Един такъв пример е и

последната част от изследването, в която е проучен и предложен модел за медиация по наказателни дела, което е също и научно-приложен принос. Един такъв инструмент (както показват изследванията) е в състояние да намали рецидива, да предотврати по-сериозни конфликти и да добави стойност по отношение на качеството на човешкия капитал.

IV. НАУЧНИ ПРИНОСИ

Теоретични приноси

- [1] Разработени са **дефиниция** на понятието „противообществена проява“ на база на деянията, отчетени пред Националният статистически институт и **класификация на видовете противообществени прояви**.
- [2] Установените закономерности при изследването на връзката между детската криминална активност и качеството/равнището на човешкия капитал.
- [3] Анализите на икономическото развитие на страната през постсоциалистическия период, пазара на труда, бедността и социалните неравенства, данните на МВР за престъпността и за осъдената детска престъпност.
- [4] Конструирането на социално-икономическия контекст на прехода и на криминалната ситуация.
- [5] Установените научни факти и отношения по отношение на извършителите на престъпления.
- [6] Установените научни факти и специфики, свързани с профила на непълнолетните извършители на престъпления.
- [7] Изготвените прогнози за младежката безработица, трайно безработните, криминалната активност и асоциалната и антисоциалната активност сред малолетните и непълнолетните.

Практико- приложни приноси

- [1] Критичен анализ на научната литература в дисертационния труд, който може да подпомогне работата на студентите и преподавателите в областта на криминологията и социологията на девиантното поведение, социалната работа, развитието на качеството на човешкия капитал и разработването и прилагането на политики и мерки.
- [2] Анализа на макро равнище на прилаганите политики по превенция на престъпността.
- [3] Анализ на работата на институциите, отговорни за противодействие и превенция на престъпността.
- [4] Критичен анализ на ситуацията, свързана с информационното обезпечаване и проблемите от методологичен характер по отношение на наличните статистически данни.

IV. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- [1] **Стойчев, Л.** 2005 'Условия и възможности за развитие на училищната медиация в България' *Европейското бъдеще на България и развитието на населението*, София: ЦИН.
- [2] **Стойчев, Л.** 2006 'Теоретични основи на медиацията: социологически анализ', *Социологически проблеми* 3-4: 239-263.
- [3] **Стойчев, Л.** 2008 'Осъдените непълнолетни в България през периода на Прехода: социо-демографски профил', *Население* 1-2: 47-75.
- [4] **Стойчев, Л.** 2008 'Трудът като корекционна мярка по отношение на малолетните и непълнолетните в България', В: П. Найденова и Г. Михова (съст. и ред.) *Демографските процеси и работната сила в България*, София: ЦИН.
- [5] **Стойчев, Л.** 2009 'Проблемните деца и техните родители: семействата на децата в корекционните учебни заведения', В: А. Атанасов, П. Найденова, Г. Михова, М. Белчева, К. Борисова и И. Томова (съст. и ред.) *Раждаемостта в България и държавната политика*, София: Център за изследване на населението при БАН.
- [6] **Стойчев, Л.** 2009 'Невърстните роми и българи в корекционните учебни заведения', *Население* 3-4: 134-151.
- [7] **Стойчев, Л.** 2011 'Непълнолетните извършители на престъпления', В: П. Найденова (ред.) *НАСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ В НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- [8] **Stoytchev, L.** 2009 'Problem Children and their Parents: the Families of the Children in Correctional Boarding Schools', in P. Naidenova and G. Mihova (eds) *Fertility in Bulgaria and state policy*, Sofia: Centre for Population Studies.